

Ігнатія Гаврилик

СВЯТА МАКРИНА МОЛОДША – УЧИТЕЛЬКА Й НАСТАВНИЦЯ ВЕЛИКИХ КАППАДОКІЙЦІВ

На прикладі подвижниці IV ст. Макрини Молодшої розглянуто вплив жінок на формування світогляду Отців Церкви та їхнього богословського мислення. Порушено також тему особистості Макрини та устрою монашої спільноти, яку вона заснувала у своєму маєтку. На основі двох творів Григорія Нисського, присвячених Макрині, авторка показує роль жінок у церковному житті перших століть та пропонує одну з можливих відповідей на питання про особливу жіночу харизму в Церкві.

Ключові слова: Макрина, наставник, каппадокійські отці, Григорій Нисський, монаше подвижництво, християнська філософія, Василій Великий, жіноча харизма.

Вступ

Коли говоримо про історію Церкви та розвиток її вчення, то зазвичай звертаємося до постатей великих отців, подвижників та вчителів, які неабияк вплинули на хід подій. Зокрема, такими великими мужами, які окреслили нашу віру й боронили її ортодоксійність, є три каппадокійські єрархи – Василій Великий, Григорій Богослов та Григорій Нисський. Це були близькі друзі, які походили із заможних аристократичних родин Каппадокії. Однак, роздумуючи над ділами й подвигами отців, ми іноді забуваємо (свідомо чи несвідомо) про зворотний «бік медалі» – великих матерів, які часто стояли за цими мужами. Бабуся, мати, дружина, сестра часто непомітні, але їхня присутність відіграла важливу роль у формуванні світогляду й богословської думки Отців Церкви.

Кардинал Генрі Ньюман назвав родину св. Василя Великого «розсадником єпископів і святих»¹. Батько Василя і Григорія, Василій Старший, був відомим ритором Понту, опікуном бідних та відданим молитві християнином, їхній дядько (батьків брат) Григорій був єпископом у Каппадокії, мати Емелія – благочестивою християнкою, матір'ю десятиох дітей, а пізніше святою монахинею. Родина славилася багатством, але ще більше – своїм надзвичайно благочестивим християнським життям. З десяти дітей три брати стали єпископами і монахами, одна сестра – засновницею монашої спільноти. Остаточо ця родина дала Церкві вісім великих святих. І якщо вона стала «розсадником єпископів і святих», то це завдяки тій, яка була вихователькою, вчителькою, другою матір'ю, а навіть батьком-опікуном. Мова йде про святу Макрину Молодшу².

Макрина – учителька і філософ

Макрина була найстаршою з десяти дітей. Народилася вона, ймовірно, 327 р., потім – Василій у 329 р., потім – Навкратій, Григорій у 331-му та наймолодший, Петро, в 341 р. Після смерті батька в 340 р., коли Макрині було тринадцять років, вона стає осердям родини: бере на себе виховання наймолодшого брата, а також опікується всіма іншими дітьми, допомагаючи в усьому матері. Брат Григорій так описує піклування Макрини родиною:

Була в нас сестра, наставниця в житті, яка після матері замінювала нам матір, – сестра, що мала таку велику відвагу³ перед Богом, що була для нас міцною фортецею (Пс 60:4) і щитом благодаті (Пс 5:13), як каже Писання, і градом-твердинею (Пс 30:22), і всім, що іменується твердинею, завдяки великій сміливості перед Богом, яка була їй особливо притаманна.⁴

¹ J. H. Cardinal Newman. *Historical Sketches*, т. 2: *The Church of the Fathers. St. Chrysostom. Theodoret. Mission of St. Benedict. Benedictine Schools*. London 1906, с. 17. Про це говорить і святий Григорій Богослов у «Надгробному слові на честь великого Василя», 9 (*Gregorius Nazianzenus Orationes*, PG 36, кол. 504-505).

² Макрину називають Молодшою, щоб відрізнити її від бабусі по батьківській лінії, Макрини Старшої, яка зазнала переслідувань за імператора Діоклетіана й була ученицею св. Григорія Чудотворця, єпископа Неокесарійського. Вона втішалася великою повагою в родині та була першою вчителькою християнської віри для дітей і внуків, див.: Василій Великий. *Лист 204 «До неокесарійців»*, 6 (PG 32, кол. 752-753). На честь славної бабуні батьки назвали найстаршу доньку Макриною. Більше про це див.: J. Corominas Julián. *Macrina La Madre* [= *Donne d'Oriente e d'Occidente*, 17]. Milano 2005, с. 41-45.

³ Відвага, сміливість (ή παρρησία), про яку говорить Григорій, є знаком досконалої свободи від пристрастей, яка була притаманна людині до гріхопадіння, див.: Grégoire de Nysse. *Vie de sainte Macrine* / перекл. і ред. P. Maraval [= *Sources Chrétiennes* (далі – SCh), 178]. Paris 1971, с. 269, прим. 1.

⁴ Григорій Нисський. *До Йоана про різні справи та про порядок життя сестри Макрини*, 6; див.: Grégoire de Nysse. *Lettres* / перекл. і ред. P. Maraval [= SCh 363]. Paris 1990, с. 248.

Єдиним джерелом, з якого довідуємося про Макрину, її життя та надзвичайний вплив на родину, є твори її брата Григорія Нисського, які дослідники об'єднують під однією назвою «Про Макрину». Сюди належать: 19-й Лист Григорія до Йоана «Про спосіб і уклад життя сестри Макрини», «Життя святої Макрини»⁵ та «Діалог про душу і воскресіння» (або «Діалог із Макриною»)⁶.

Обидва твори – «Життя святої Макрини» та «Діалог із Макриною» – є незалежними, однак перегукуються один з одним, і тому їх необхідно розглядати разом⁷. У цих творах Григорій, уже в сані єпископа, широко відомий – його, за словами самої Макрини, «знають по цілому світі», а «Церкви запрошують боротися з ересями і встановлювати своїм словом порядок»⁸ – приходять до сестри як до своєї вчительки й наставниці та охоче слухає її повчання. Він називає її «Великою Макриною» (ή μεγάλη)⁹, «святою» (ή άγία)¹⁰, «божественною душею» (ή θεία ψυχή)¹¹, яка стала «славою цілої родини»¹². Ці два твори Григорій будує за двома різними типологіями, змальовуючи Макрину як ідеал християнського вчителя і філософа, як ту, яка шукала Бога цілим своїм серцем і умом.

У «Житті святої Макрини» Григорій бере за взірць святу первомученицю Теклю, про яку йдеться в «Діяннях Павла і Теклі».¹³ Згідно з легендою, вона була ученицею апостола Павла, а згодом і сама стала апостолкою (рівноапостольною, як її називає Церква). Григорій представляє Макрину

---

⁵ Григорій Нисський. *Життя св. Макрини*; див.: Grégoire de Nysse. *Vie de sainte Macrine* [= SCh 178]. Маємо переклад цього твору українською мовою (Григорій Нисський. *Життя св. Макрини, сестри св. Василя Великого* / перекл. о. С. Фединак, ЧСВВ, Нью Йорк 1969), однак через неточності в цьому виданні потрібні уривки тут наново перекладено з оригіналу.

⁶ Григорій Нисський. *Діалог про душу і воскресіння*; див.: Gregorius Nyssenus. *Opera quae reperiri potuerunt omnia* (PG 46, кол. 11-160).

⁷ Зокрема, у «Житті святої Макрини» Григорій коротко передає зміст розмови зі сестрою, і саме ця їхня розмова перед смертю Макрини стане, дещо пізніше, темою великого догматичного трактату «Діалог про душу і воскресіння»: «Ми роздумували про душу, і сестра говорила про причину життя у плоті, якою є мета людського життя, чому людина стала смертною, як прийшла смерть і як знову повернутися до життя, звільняючись від смерті» (*Життя св. Макрини*, 18 (SCh 178, с. 200).

⁸ *Життя св. Макрини*, 21 (с. 210).

⁹ Там само, 15, 18, 19, 31.

¹⁰ Там само, 28, 29, 30, 31, 37.

¹¹ Там само, 27 (с. 232).

¹² Там само, 22 (с. 212).

¹³ Πράξεις Παύλου και Θεόκλης // *Acta apostolorum apocrypha*, 1 / упоряд. R. A. Lipsius. Leipzig 1891, с. 235-272.

як другу Теклю, котрій Павло довірив свою апостольську місію. Згадує Григорій і про те, що першим іменем, яке мати почула у сні про доньку, було саме ім'я Текля.¹⁴ Використовуючи цю паралель, святитель наголошує, що Макрина справді була для багатьох учителькою, провідницею та служителем Слова Божого¹⁵ для мирян, а часто й для священників. Без сумніву, Григорій, як православний єпископ IV ст., не припускає навіть думки про яке-небудь священниче служіння Макрини,¹⁶ однак це жодним чином не ставить під сумнів авторитетність її проводу для тих, хто шукає істинної філософії. Сам єпископ Григорій поважає її та вчиться від неї.

Важливо зауважити, що Григорій наголошує на одній суттєвій відмінності між Теклею і Макриною: якщо перша була справжньою місіонеркою, часто наражалася на різні небезпеки й переслідування за Слово Боже, то друга, натомість, вела радше укрите життя, у молитві й тиші:

А був у них [у монастирі] такий порядок життя, таке сильне прагнення істинної філософії¹⁷, таке благочестя у спільному житті щодня і щоночі, що годі це описати словами... Вони лише між іншим старалися про житейські справи, а основним їхнім заняттям було роздумування про Божественне, безнастанна молитва та безперервний спів гімнів... Це було їхньою працею і відпочинком від праці.¹⁸

Однак таке зосереджене життя аж ніяк не перешкодило Макрині бути місіонеркою (вона спонукала свою матір до монашого життя, буквально повернула брата Василя від марної слави до істинної філософії, заохотила двох інших братів до монашого життя), вона служила людям працею, а часто порадами. Як довідуємося з твору, сам Григорій, а також Петро та Навкратій (який обрав анахоретський спосіб життя) часто при-

¹⁴ *Життя св. Макрини*, 2 (с. 146).

¹⁵ Григорій часто називає Макрину «вчителькою» (διδάσκαλος), «вихователькою» (παιδαγωγίσσα), «провідницею» (χειραγωγός) на шляху до досконалості. Докладніше про це: P. Maraval. Introduction // Grégoire de Nysse. *Vie de sainte Macrine* [= SCh 178], с. 102.

¹⁶ Див.: P. Wilson-Kastner. *Macrina: Virgin and Teacher* // *St. Andrews University Seminary Series* 17 (Spring 1979) 105-118, тут с. 107-108. Мараваль заперечує і дияконське служіння Макрини, див.: P. Maraval. Introduction, с. 55-56.

¹⁷ Під «істинною філософією» Григорій розуміє глибоке християнське життя, вільне від пристрастей, кероване Святим Писанням і сповнене чеснотами й божественними справами (молитва, богомислення та ін.). Про монаше життя як істинну християнську філософію див.: P. Maraval. Introduction, с. 90-98. Цікавими є думки Григорія Богослова на цю тему: «Практикувати істинну філософію – це найбільша, але й найважча річ, і не багатьом під силу, а лише тим, що покликані до цього Божественним Верховним Умом, який простягає їм свою щедру руку» (Григорій Богослов. *Надгробне Слово братові Кесарію*, 9 (PG 35, кол. 765)).

¹⁸ *Життя св. Макрини*, 36-37 (с. 256-258).

ходили до сестри на пораду й розмову. Окрім того, багато простих мирян часто приходили до Макриного монастиря по пораду, молитву, а іноді й по зцілення.¹⁹

Тут напрошується паралель з іншим твором, що датується другою половиною III ст. і також розповідає про Теклю. Це «Симпозіон» Методія Олімпійського²⁰, де описано бенкет десяти дів, на якому Текля є інтелектуальним лідером. Подібно говорить і Григорій про Макрину: вона була духовним лідером не лише жіночої монашої спільноти, яку заснувала разом із матір'ю, але й чоловічої, у якій настоятелем був пізніше її брат Петро.²¹

Щоб отримати повніше уявлення про особу Макрини, про силу й велич її духа, потрібно сказати декілька слів і про другий твір Григорія – «Діалог про душу і воскресіння». Григорій бере тут за взірєць Сократа з Платонового «Федона»²² і представляє Макрину як істинного християнського філософа. Цей твір набагато більший, ніж попередній, і тема розмови чітко визначена: йдеться про смерть і життя душі після смерті, про мету людського життя. Здебільшого говорить тут Макрина, а Григорій лише ставить їй запитання. У цьому творі він називає її не інакше, як учителька, і справді смиренно вчиться від її мудрості. Вже на початку твору Григорій вказує на вчительські якості Макрини, яка перевершує його у християнській любовмудреності:

Після смерті великого Василя... я поспішив до моєї сестри і наставниці (διδάσκαλος), щоби з нею розділити моє горе. Боліла мене душа, і тому шукав я спільника ридання. Вона ж, немов досвідчена в мистецтві приборкання коней, спочатку дозволила мені дещо захопитися поривом емоцій, а потім словом, немовби вуздечкою, почала приборкувати їх, вгамовуючи своїми роздумами мою розбурхану душу.²³

¹⁹ *Життя св. Макрини*, 37-38 (с. 258-264). Григорій наводить приклади чудесного зцілення, які сталися за молитвами Макрини. Дещо більше про це: J. Corominas Julián. *Macrina La Madre*, с. 123-130.

²⁰ Методій Олімпійський. *Симпозіон* (PG 18, кол. 27-220).

²¹ Жіноча спільнота Макрини і Петрова чоловіча спільнота містилися неподалік одна від одної, на березі ріки Ірис, а спільнота Василя була згодом на протилежному березі ріки. Дехто з науковців висловлює думку, що, можливо, після того як Василій став єпископом, спільнота його монастиря перейшла під провід Петра, і коли Григорій відвідував сестру, то на протилежному березі ріки вже не було монастиря. Див.: С. В. Christakis. A Woman Christian Sage of the Fourth Century: Macrina the Virgin-Philosopher // *Theologia* 66/2 (1995) 330-361, тут с. 359.

²² Платон. *Федон* // Платон. *Діалоги* / перекл. Дз. Коваль, Й. Кобів, Т. Лучук, У. Головач, Ю. Мушак. Київ 1999, с. 234-292. Подібно до того, як Сократ в останні години життя роздумував зі своїми друзями про те, чи може душа бути безсмертною, Григорій з Макриною впродовж останніх годин її життя також розмовляли про безсмертя душі.

²³ *Діалог про душу і воскресіння* (PG 46, кол. 11).

Хоч учені вважають, що сам діалог між Григорієм і Макриною не є історичною подією, це, однак, не применшує вартості твору й не заперечує певних фактів, які автор хотів донести до читача. Зрештою, подібна розмова могла не раз відбуватися між братом і сестрою, які легко знаходили спільну мову в роздумах на богословські теми.

Макрина у творі «Діалог про душу і воскресіння» досить відрізняється від Макрини, показаної в «Житті св. Макрини». Тут вона постає перед нами як справжній християнський мудрець, добре обізнаний у Святому Письмі, який провадить і навчає, але водночас на диво легко оперує філософськими поняттями та підпорядковує їх християнському віровченню.²⁴ Завдяки обізнаності в поганській філософії Макрина поборює уявні Григорієві сумніви щодо життя після смерті та щодо сутності людської душі. При цьому, замість проголошувати Писання незаперечним авторитетом, вона радше показує, як його треба розумно інтерпретувати, щоб долати ним ворожі закиди.²⁵ Вона вміло представляє не торжество християнського подвижництва над поганською філософією, а торжество справжньої філософії над фальшивою.

Отже, взявши за взірець своєї розповіді про Макрину образи св. Теклі та Сократа, Григорій звертає увагу читача на дві речі: по-перше, що Макринине знання Святого Письма не було лише побожною практикою, – вона справді була досвідченим знавцем Писання й уміла глибоко пояснювати та використовувати його навіть у суперечці з філософськими теоріями; по-друге, що Макрина була достатньо обізнана з поганською філософією і могла поборювати її, виставляючи на яв світло християнської віри.²⁶

Без сумніву, твір «Діалог про душу і воскресіння» викликає деякі слушні запитання. Чи справді Макрина була аж таким досвідченим метафізиком, невже її глибоке благочестя поєднувалось із вражаючим інтелектуальним знанням у сфері філософії та філософських концепцій, особливо стоїчної та епікурейської думки, якими вона так легко оперує? – Так, змістом свого твору Григорій переконує нас у цьому.

І чи справді Григорій, звершений богослов, після довгих студій може ставити такі примітивні²⁷ питання? – Сумнівно. Це може бути або літера-

²⁴ *Діалог про душу і воскресіння* (кол. 29, 49-51).

²⁵ Там само (кол. 49-52, 79-81, 129, 149).

²⁶ Див.: P. Wilson-Kastner. *Macrina: Virgin and Teacher*, с. 108.

²⁷ Наприклад, у «Діалозі про душу і воскресіння» Григорій немовби сумнівається в тому, що душа безсмертна, і лише зі смирення до Божого повеління приймає це твердження; він запитує, де може перебувати душа після смерті, і яке місце може бути відповідним для її безтілесної природи, і як погани можуть повірити в існування Вседержителя всього. Макрина ж, хоч і вважає такі запитання безглуздими й нечестивими, терпеливо відповідає на них.

турний прийом, або ж спогад про його юнацькі роки, коли він був учнем Макрини. Зрештою, дивним є те, що сам Григорій не соромиться називати себе учнем, намагається вказати на інтелектуальну вищість Макрини.²⁸ У той час, коли в Церкві загальноприйнятим було домінування чоловіка, а жінці відводилася роль лише смиренної слухняної дружини й матері, коли не могло бути й мови про те, щоб жінка навчала чи дискутувала на богословські теми, Григорій, відомий богослов і ритор, представляє себе простим нетямущим учнем, що вчиться від жінки – учителя і філософа!

Тож пропоную повернутися дещо до питання про Макринині світські (філософські) знання. Відомо, що в IV ст. у Римській імперії, зокрема в Каппадокії, освіта для дівчат не була рідкістю.²⁹ Однак знаємо теж, що Макрина виховувалася радше на Святому Письмі, аніж у світській мудрості, про що Григорій розповідає у «Житті св. Макрини»:

Старанням матері було виховати доньку, однак не за тим світським і звичайним навчанням, що його в більшості набували молодші вихованки-підлітки за допомогою віршів³⁰... Предметом навчання для дівчини було богонатхненне Писання.³¹

Звідки ж тоді в Макрини такі блискучі знання у сфері поганської філософії? Відповіддю на це питання може служити той факт, що Макрина виховувалася, а пізніше була духовним осердям у родині великих інтелектуалів, адвокатів, філософів і єпископів. Тож її родинний дім, мабуть, не раз ставав місцем богословських диспутів. У «Діалозі про душу і воскресіння» Макрина сама каже, що вона не претендує на вичерпні знання писемних джерел, оскільки лише «чула» про них.³² Ці обставини, помножені на великий духовний досвід Макрини, сміливо можуть служити аргументом на захист її блискучих знань. Можливо також, що в особі Макрини маємо яскравий приклад домашньої освіти в елітних родинях IV ст.³³

²⁸ R. E. Osborn. I'm Looking Over a Four-Leaf Clover That I Overlooked. The Cappadocians Reconsidered // *Impact* 8 (1982) 15-30, тут с. 28.

²⁹ P. M. Beagon. The Cappadocian Fathers, Women and Ecclesiastical Politics // *Vigiliae Christianae* 49 (1995) 165-179, тут с. 170.

³⁰ Йдеться про поганські поезії, у яких розповідалися любовні історії та оспівувалася жіноча мораль, неприйнятна для християнського віровчення.

³¹ *Життя святої Макрини*, 3 (с. 148-150).

³² «Τὰχα που ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα πρὸς τὸν Ἀπόστολον ἐν Ἀθήναις ποτὲ συστάντες προέφερον Στωϊκοί τε καὶ Ἐπικούρειοι. Καὶ γὰρ ἀκούω πρὸς ταῦτα μάλιστα τὸν Ἐπίκουρον ταῖς ὑπολήψεσι φέρεσθαι, ὡς τυχαία τις καὶ αὐτόματος ἢ τῶν ὄντων ὑπενοήθη φύσις, ὡς οὐ δεμῖας προνοίας διὰ τῶν πραγμάτων διηκού σης» (PG 46, кол. 21).

³³ Див.: Saint Macrina: The Hidden Face Behind the Tradition / перекл. Kevin Corrigan // *Vox Benedictina: A Journal of Translations from Monastic Sources* 5.1 (1988) 13-43, тут с. 14.

Вплив Макрини на братів

Досі ми говорили лише про Макрину і Григорія. А якою ж була роль старшої сестри в житті інших братів?

Другий із чотирьох братів, Навкратій, вирізнявся багатими природними даруваннями, фізичною красою, силою та вправністю в усьому. У віці 21 року він виявляв такі здібності в риторичі й публічних виступах, що слухачі часто захоплювалися ним. Та незабаром, маючи перед очима приклад матері й сестри Макрини, він відкинув блискучу кар'єру й обрав самітне життя, оселившись на березі ріки Ірис, неподалік домашнього маєтку. Навкратій жив із праці своїх рук, піклуючись старшими монахами-самітниками, під духовним проводом матері й сестри. Так тривало п'ять років. Проте одного разу під час риболовлі човен перекинувся і Навкратій потонув.³⁴ Для матері це було важкою трагедією, однак присутність і допомога доньки допомогли здолати біль і йти далі.

Наймолодшим у родині був брат Петро, виховання якого Макрина вже з перших днів його життя взяла на себе, ставши для нього всім. Ось як Григорій пише про це:

Вже від дитинства Макрина навчала Петра священних наук, щоб таким чином не дати йому вільного часу займатися пустими речами. Щобільше, ставши для хлопця батьком, учителькою, вихователькою, матір'ю та порадицею в усякому добрі, вона виробила з нього такого юнака, що ще поки він переступив юнацькі роки, вже стремів до високого ідеалу істинної філософії.³⁵

Незабаром Петро став співподвижником Макрини та її близьким помічником у веденні справ монашої спільноти. На думку Григорія, Петро, «маючи за приклад сестру та під її проводом», дійшов до такого ступеня подвижницького життя, що «дорівнював, а то й перевищував у цьому Василя»³⁶. Петро і Макрина були біля матері при її смерті. Пізніше Петро став єпископом Севастійським, боровся з аріанською ерессю, брав участь у II Вселенському соборі в Константинополі.

Вирішальною була роль Макрини і в житті Василя Великого. Ще юнаком Василій, після домашньої підготовки, подався у світ здобувати знання. Він навчався в Кесарії, Константинополі, Афінах. Після здобуття високих знань Василій повернувся до рідного дому. Наука, однак, змінила його – він став «надміру гордовитим через свої здібності й нехтував усіма авторите-

³⁴ *Життя св. Макрини*, 8-9 (с. 164-170).

³⁵ Там само, 12 (с. 182).

³⁶ Там само, 12 (с. 184).

тами. У своїй зарозумілості він виносився навіть понад визначних людей, що були при владі»³⁷. Варто пригадати, що Василю було тоді лише 26 років! Макрина швидко збагнула всю небезпеку такого стану речей і взяла Василя у свої руки. У той час вона вже подвизалася разом із матір'ю та братом Петром у монашому житті, а Навкратій – у самотництві. Остаточно Макрина таки здобула свого найстаршого брата: незабаром він охрестився, покинув блискучу світську кар'єру та згодом заснував на протилежному боці ріки Ірис монашу спільноту. І хоча саме Василій став організатором відомої монашої спільноти в Каппадокії, сталося це, однак, під впливом Макрини, яка, власне, і започаткувала монашество, назване згодом «василіянським»³⁸. Саме з досвіду Макриної спільноти Василій учився спільного монашого життя, на прикладі цієї спільноти він уклав свій перший малий «Аскетикон».

Утім, незважаючи на те, що саме під впливом сестри Макрини стала така радикальна переміна у Василієвому житті, сам він жодного разу не згадує у своїх творах про цю подію.³⁹ На думку Василя, визначальний вплив на його духовне життя мали дві жінки – бабуся Макрина Старша і матір Емелія, на яких він і покликається, обстоюючи істинність своєї віри:

Чи може бути якесь точніше визнання віри, ніж те, яке ми отримали від нашої бабусі, благословенної жінки, що вийшла з-поміж нас? Я говорю про славетну Макрину, яка виховувала нас у вченні блаженного Григорія, що зберігалося аж до її часів у неперервній традиції. Вона виховувала і формувала мене, ще як дитину, у всебічному благочесті... Я ніколи не допускав помилкової думки про Бога. Те уявлення про Бога, яке я отримав у дитинстві від моєї блаженної матері і моєї бабусі Макрини, я пізніше розвинув і досі зберігаю в собі.⁴⁰

Отже, своїм знанням і християнським вихованням Василій завдячує цим двом жінкам, які засіяли в його душу зерно істинної віри, що згодом стало розкішним деревом. Про сестру Макрину він і справді не говорить. Натомість її чудово оспівує грецька літургійна традиція. Зокрема, у кондаку празника св. Макрини читаємо слова, які можуть бути підсумком наших дотеперішніх роздумів про її роль у житті каппадокійців:

³⁷ Там само, 6 (с. 162).

³⁸ Див.: V. Harrison. *Male and Female in Cappadocian Theology* // *The Journal of Theological Studies* 41 (1990) 441-471, тут с. 445.

³⁹ Дехто з дослідників вважає, що Василій у своїх творах взагалі не згадує про Макрину. Див.: С. Christakis. *A Woman Christian Sage*, с. 331, прим. 5; E. Catafygiotu Topping. *Saints and Sisterhood: The Lives of Forty-Eight Holy Women*. Minneapolis 1990, с. 241.

⁴⁰ Василій Великий. *Лист 204 «До неокесарійців»*, 6 (PG 32, кол. 752-753) та *Лист 223 «До Євстатія Севастійського»*, 3 (PG 32, кол. 825-828).

Радуйся, Макрино преславна, учителько і кормителько Василя Великого, мудросте кормча Григорія Нисського, славо монашого подвижництва і дівственного подвигу похвало. Ти є храмом знань для богословів, а для тих, хто з вірою до тебе прибігає, ти є надією і покровом, радістю і славою.⁴¹

Не можна говорити про прямий вплив Макрини на третього каппадокійського святителя, Григорія Богослова, однак не можемо й цілковито заперечувати його. Григорій, напевно, не раз бував у родинному домі Василя і мав нагоду спілкуватися з Макриною. Він декілька разів з повагою згадує про неї у своїх творах.

Вплив Макрини на богословські погляди каппадокійців

Природно виникає питання: чи така виразна присутність славетних жінок у житті великих святителів мала якийсь вплив на їхні богословські погляди? – Виявляється, що так, зокрема щодо ролі жінки в церковній спільноті.

Знаємо, що в перших століттях християнства жінку часто трактували як творіння, яке є нижче від Адама і не здатне до великих діл чи великих подвигів. Ці думки походять, без сумніву, ще з грецької філософії, зокрема вчення Арістотеля, де жінку вважали помилкою природи, таким собі мутантом. Дехто навіть сумнівався, чи душа Єви рівноцінна з душею Адама. На вершині суспільної піраміди стояв чоловік, а світ жінки обмежувався родиною, роль жінки полягала в мовчазному підкоренні. За основу такого богословлення брали уривок про так зване друге сотворення (Бут 2:22), в якому сказано, що Бог сотворив Єву з Адамового ребра.⁴²

У каппадокійських отців чітко простежується інший богословський погляд на жінку та її роль, і він набагато позитивніший, ніж ми могли б собі уявити. За основу своєї патристичної антропології отці беруть розповідь про перше сотворення (Бут 1:27), де йдеться про те, що Бог сотворив Адама і Єву одночасно, як єдине людське буття.⁴³ Наслідком такого богословлення є наголос радше на рівності між чоловіком і жінкою, аніж підпорядкування жінки чоловікові. Василій Великий каже про це у своїх «Гоміліях на Псалми» так:

⁴¹ «Χαίρε, Μακρίνα ἕδοξε, Βασιλείου τοῦ πάνυ διδάσκαλος καὶ θρέπτρια· Γρηγορίου τῆς Νίσσης ἢ πανθεῖσα σοφία, μοναζουσῶν τε κλέος, παρθενευσάντων καύχημα, Θεολόγων τε ἴδρις καὶ τῶν εἰς σὲ πίστει καὶ πόθῳ προστρεχόντων ἔλπις καὶ προστασία, χαρμοσύνη καὶ δόξα» (*Ωρολογιδιον, συνθεω αἰῶν περιεχον ακολουθίας τινὰς προς χρῆσιν ευσεβων χριστιανων*). Grottaferrata 1935, с. 508-509).

⁴² На такий спосіб богословлення натрапляємо в Тертуліана, Амброзіастера, Августина, Йоана Золотоустого та інших.

⁴³ Див.: V. Harrison. *Male and Female*, с. 448.

Чому пророк говорить, що Господь вибрав одного лиш чоловіка і зве його «блажен муж»? Невже ж Він жінок виключив зі щастя? Зовсім ні! Одна ж чеснота в чоловіка й у жінки, бо вони обоє як сотворіння гідні однакової чести, та й нагорода для них обох однакова. Послухаймо, що говориться в Книзі Буття: «Сотворив Бог людину, на Божий образ сотворив її; чоловіком і жінкою сотворив їх». А в тих, у кого природа одна, в них і спромога така сама. Та й у кого труд однаковий, для того й нагорода така сама.⁴⁴

Подібно говорить і Григорій Нисський у «Житті Мойсея», вказуючи, що чоловіки і жінки мають однакову здатність вибирати стежку чесноти:

Оскільки рід людський поділений на жіночий і чоловічий, і обом надано однакові можливості для вибору дороги до доброчесності або до зла, то відповідний приклад доброчесності був поданий від Божого голосу кожній половині заздалегідь, щоб і та, і друга, споглядаючи на того, хто їм близький: чоловіки – на Авраама, а жінки – на Сару, за призначеними для них взірцями прямували до життя доброчесного.⁴⁵

І, нарешті, Григорій Богослов у «Надгробному слові сестрі Горгонії», описуючи аскетичні подвиги своєї сестри, немов підсумовує цитовані вище думки Василя та Григорія: «Єство жінки, що перемогло у спільному подвигу спасіння єство чоловіка, показало, що жінка відмінна від чоловіка не душею, а тільки тілом!»⁴⁶

Замість висновку

Дослідник Рональд Осборн висловив думку, що нам слід говорити не про трьох великих каппадокійців, а про чотирьох. І четвертим він називає св. Макрину⁴⁷, яка непомітно провадила своїх братів і мала неабиякий

---

⁴⁴ Василій Великий. *Гомілія на 1 псалом*, 3 // його ж. *Гомілії на Псалми* / перекл. о. С. Фединак. Львів 2009, с. 20.

⁴⁵ Григорій Нисський. *Життя Мойсея*, 12 / перекл. Дз. Коваль. Львів 2001, с. 26.

⁴⁶ Григорій Богослов. *Надгробне слово сестрі Горгонії*, 14 (PG 35, кол. 805).

⁴⁷ R. Osborn. *I'm Looking Over a Four-Leaf Clover*, с. 25. Про Макрину як четвертого каппадокійця говорять також інші дослідники, зокрема Роберт Вилкен: «Макрину називали “четвертою каппадокійкою”, християнською вчителькою, яку можна ставити поруч з ученими й досвідченими братами Васиелем і Григорієм, а також їх другом Григорієм Богословом» (Роберт Л. Вилкен. *У пошуках обличчя Божого: Введення у богослов'я ранньої Церкви* / пер. з англ., наук. ред. Т. Тимо. Львів 2015, с. 147) та Мирослав Татарин: «Найбільше ми завдячуємо Каппадокійцям (Макрині Молодшій, Василю Великому, Григорію Богослову, Григорію Нисському) за формулювання того, що сьогодні називаємо троїчним догматом» (М. Татарин, М. Трухан-Татарин. *Віднайти Тройцю у неповносправності: Богослов'я, що розкриває обійми іншості* / перекл. з англ. О. Бодак; ред. Г. Пастушук. Львів 2016, с. 73-74).

вплив на їхню богословську думку. Нам нічого не відомо про якусь її письмову спадщину – найімовірніше, вона нічого й не залишила, навіть листів.⁴⁸ Однак її вірне служіння у своєму покликанні, її турбота про інших та, найперше, її подвижницьке життя й духовний досвід стали прикладом, який надихав, заохочував і підтримував.

Упродовж IV ст. жінки-аристократки як на Сході, так і на Заході відігравали провідну роль у наверненні своїх родин до християнської віри і/або до аскетичного життя. Описані тут життя святих жінок: Макрини Старшої, Емелії, Макрини Молодшої – служать яскравими прикладами цього поширеного явища.⁴⁹

Нашою метою було звернути увагу не так на прямий вплив жінок на церковні рішення, як на їхню тиху присутність, яка надихала, спонукувала, застерігала від помилок, а іноді навіть радикально змінювала хід подій. Жінка має свою особливу роль у Церкві, свою харизму. Про це говорить священномученик Іполит Римський, який у коментарі до Пісні пісень використовує як засіб євангельську розповідь про Христове Воскресіння.⁵⁰ Іполит проводить паралель між старою і новою Євою, де стара символізує синагогу, а нова – відповідно, Церкву. Згідно з цим коментарем, перехід від синагоги до Церкви – від старої Єви до нової – відбувається завдяки Дереву Життя, яким є Воскреслий Христос і до якого нова Єва приступає з відвагою і любов'ю. Це стається в момент, коли мироносиці зустрічають Христа і, проповідуючи Його воскресіння, стають *апостолками Христовими*. Таким чином, для Іполита Єва, торкаючись Дерева Життя (тобто Воскреслого Христа), вже не є першою впалою жінкою, яка принесла прокляття, а є новою Євою, яка дарує життя. У ранок воскресіння Христос посилає до своїх апостолів нову Єву, щоб проповідувати їм Воскресіння, і таким чином мироносиці, як символ нової Єви, стають *апостолами для апостолів* або *апостолами апостолів*. Нова Єва стає помічницею нового Адама, вона звіщає йому добру новину і правду про воскресіння.⁵¹

Без сумніву, в цьому уривку Іполит не говорить про прилюдне проповідування з боку жінок. Жінка, торкнувшись Дерева Життя, стає радше

⁴⁸ На цю тему дещо більше див.: P. Maraval. *Macrine écrivain?* (Appendice II) // Grégoire de Nysse. *Vie de sainte Macrine* [= SCH 178], с. 272-273.

⁴⁹ Докладніше про це див.: P. Beagon. *The Cappadocian Fathers*; J. Corominas Julián. *Macrina La Madre*, с. 90-91.

⁵⁰ Див.: Hippolyte. *Traité sur David et Goliath, sur le Cantique des cantiques et sur l'Antéchrist* / перекл. і ред. R. Garitte [= Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 263-264]. Louvain 1965.

⁵¹ C. Peppas. *The Women in the Easter Narrative: Apostles of the Apostles* // *Orthodox Women Speak: Discerning the "Sings of the Times"* / уряд. К. К. Fitzgerald. Geneva 1999, с. 75-76.

апостолом для апостолів, своїм словом і тихою присутністю допомагаючи їм у їхній місії. Історія християнства знає чимало святих жінок, які сягали духовних вершин, своєю мудрістю, силою, відвагою, наполегливістю перевершували багатьох чоловіків і були для них заохотою та прикладом до наслідування. Завдяки дару інтуїції та здатності проникати у глибини людського серця жінка допомагає чоловікові зрозуміти себе самого, реалізувати глибинні прагнення власного ества.

У своїх творах, присвячених Макрині, Григорій Нисський прагнув не просто віддати данину вдячності своїй дорогій сестрі, яка його виховала та яку він упродовж життя вважав своєю вчителькою, але й вказати на великий духовний авторитет, про який треба пам'ятати та від якого належить учитися, «щоб таке славетне життя не залишилося незнаним для прийдешніх поколінь»⁵².

Innatia Havrylyk

SAINT MACRINA THE YOUNGER AS A TEACHER AND MENTOR OF THE GREAT CAPPADOCIANS

On the example of the fourth-century ascetic – Macrina the Younger – the author considers women's influence on the Church Fathers' worldview formation and theological development. She also examines the personality of Macrina and the structure of the monastic community established in her household. On the basis of the two works by Gregory of Nyssa, dedicated to Macrina, the author considers the role of women's personalities in the Church life of the first centuries and offers one of the possible answers to the question concerning women's special charisma in the Church.

Keywords: Macrina, mentor, Cappadocian Fathers, Gregory of Nyssa, monastic asceticism, Christian philosophy, Basil the Great, women's charisma.

---

⁵² *Життя св. Макрини*, 1 (с. 140-142).